

БАНАТСКИТЕ БЪЛГАРИ МЕЖДУ БАНАТСКИЯ ГОВОР И ПАЛКЕНСКИЯ ЕЗИК

Гл. ас. д-р Магдалена Абаджиева

*Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките*

Резюме. Статията разглежда понятията „банатски говор“ и „палкенски език“ в контекста на стремежите на банатските българи за съхраняване на тяхната културна идентичност. Изследването дава примери от съвременни автори, банатски българи, за начините, по които те възприемат езиковите характеристики на своето творчество. Използвани са данни от проведена през месеците май и юни 2023 г. онлайн анкета сред банатски българи, които онагледяват разбиранията на тази общност за нейния език. Преразгледана е установената терминология в научните среди и са дадени препоръки към бъдещите изследователи.

Ключови думи: банатски българи; банатски говор; палкенски език; българи католици

Проектът на Института за български език „Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина“, подкрепен от Фонд „Научни изследвания“, започна своята работа в средата на месец декември 2022 г. Като част от резултатите е предвидено издаването на христоматия с текстове от книжнината на българите католици и банатската книжнина, както и буквар за изучаването на т.нар. „палкѐнски“ език от децата в Румънски Банат. Една от основните поставени цели на Проекта е да се обобщи и преросмисли досегашната терминология по отнош ение на банатската българска книжовна норма, като се предложи единен терминологичен апарат. Настоящата статия прави опит в тази посока, като разглежда банатските българи, поставени в сложната културно-езикова ситуация между банатския говор и палкенския език.

Банатските българи (палкени) са част от българската католическа общност, а утвърждаването на езиковите и културните връзки между тези две групи е необходимо, за да се помогне за утвърждаването на идентичността на банатските българи и припознаването им като пълноценна част от българ-

ското общество – със своите специфики, но и със своите общи черти. В последните години изследванията върху българите католици, в частност върху тяхната литература, се увеличават с нови и обстойни проучвания (Petkov 2022; Ilieva 2020; Abadzhieva 2020). Актуалността на темата нарасна и с посещението на папа Франциск в България през 2019 година. През 2017 г. проф. Лилия Илиева откри в гр. Модена, Италия, считаната за изгубена История на Петър Богдан Бакшич („За древността на бащината земя и за българските дела“) и това популяризира допълнително приноса на българите католици за духовното и културното израстване на българския народ (Vasilev 2020). През 2019 година Секцията за история на българския език към ИБЕ – БАН, получи осем неизследвани ръкописа, образци на книжнината на българите католици, а проучванията върху този научен сегмент стават все по-актуални.

Значимостта на проекта „Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина“ се измерва и с интереса, който ще се предизвика към изучаването на т.нар. „палкенски“ език и съхраняването му като говорим и писмен език, белег на културната идентичност на банатските българи. Тъй като българите католици в голямата си част са бивши павликяни*, банатските българи запазват това наименование, наричайки себе си „палкени“, а езика си – „палкенски“. В училищата в областта Банат, където има българско население, децата изучават факултативно книжовен български език. В домашна среда обаче, както и в часовете по катехизис в църквата, които са задължителни за децата от католическата общност, подрастващите използват „палкенския“ език, който трудно се асоциира с българския език в съзнанието на децата поради натрупваните в продължителния период на емиграция отлики. Различията се задълбочават и заради латинската графика, на която пишат българите католици в Банат. Тази азбука е приета още в средата на XIX в., когато Йозу Рил пише своето „Правописание“, с което установява правописна норма за банатските българи (Rill 1866). Необходими са усилия, за да бъдат начертани връзките между българския книжовен език и т. нар. „палкенски“, които ще улеснят както изучаването на книжовния български

* Павликянството възниква като еретично движение през втората половина на VII в. в източните погранични територии на Византийската империя, в земите на Сирия и Армения, по времето на царуването на византийския император Констанс II (642 – 668) (Yovkov 1991, p. 5; Radeva 2015, p. 39; Matanov 1975, p. 128). Проникването на павликянството в българските земи започва през средата на VIII в. при император Константин V Копроним, който заселва павликяни в Тракия, за да подсилят северозападната граница с България (Yovkov 1991, p. 15; Matanov 1975, p. 130; Ivanov 1922, p. 23), и продължава в следващите векове, като е особено активно през X в. по време на царуването на император Йоан Цимисхий.

език от децата в Банат, така и запазването на „палкенския“, особено в неговото лексикално богатство.

Терминологията по отношение на езика на българското малцинство в Банат трябва да бъде преосмислена и уеднаквена, защото това създава неудобства, на първо място, на самата общност. Тук ще цитирам названията, които използва Габриел Кочуба от с. Винга, за да назове своя език (Groškva 2022):

- *Za ko piša u balgarsčja-banátsći jézić?*;
- *Sam haznuval hurti u banátsčija-balgarsći diálekt;*
- *Bišnovsčja diálekt;*
- *Palčensći;*
- *Balgarsći jézić;*
- *Banatsčja diálékt;*
- *Banatska balgarska pisménust.*

Държа да отбележа, че всички тези названия са извадени от първите седем страници на книгата, което говори за това колко са объркани самите банатски българи в терминологията и как не знаят по какъв начин да назовават езика си. Това мое впечатление се потвърди и в лични разговори с българи от с. Стар Бешенов, Румъния.

В научните проучвания също се откриват различни формулировки. Първият изследовател, занимавал се с литературата на банатските българи, е Л. Милетич, който я определя като банатско-българска книжнина (Miletich 1987, р. 484), азбуката – банатско-българска писменост (Miletich 1987, р. 496), а езика – банатско-български книжовен език (Miletich 1987, 518). Има случаи обаче, в които той нарича тази книжнина българска (Miletich 1987, р. 502).

Ст. Стойков говори за български диалект, на който са правени опити да се създаде книжнина, т.е. да се издигне до отделен, самостоятелен литературен език (Stoykov 2002, р. 195).

Т. Бояджиев дава следното обяснение: „създаден въз основа на диалекта (т.е. банатския говор – бел. моя) регионален писмен банатски книжовен вариант на книжовния български език“ (Boyadzhiev 2012, р. 188).

Последното изключително подробно изследване принадлежи на М. Младенова, която разглежда теорията за микроезиците на А. Дуличенко, който пръв определя банатския български като микроезик. М. Младенова приема термина „банатски български книжовен език“ (Mladenova 2021).

Банатските българи от Стар Бешенов живеят в чужда езикова среда. В миналото те са били в пределите на Австро-Унгария, владеели са добре немски и унгарски език. Днес езикът на тяхната държава е румънският. Определянето на езика им от тях самите става в противопоставянето „аз“ и „другите“, където езиците се разделят на „мой“ и „друг“ (чужд). В тази опозиционна линия българите в Банат трудно могат да разделят език от говор (диалект), въпреки че се опитват да го правят. Тяхната културна идентификация е свързана с ми-

налото, което са пренесли със себе си след емигрирането в Банат в началото на XVIII в. Затова наричат себе си „палкени“, тъй като преди да приемат католицизма, голяма част от тях са били павликяни. Етнонимът „палкени“ е важен за тяхната идентичност, защото в българските земи ги е отличавал от православните, а в Банат – от останалите чужди народности. Сигурна съм, че в съзнанието на банатските българи „палкенин“ означава „българин католик“, а „палкенски език“ – „български език“. Това е тяхната отличителна черта, която ги съхранява през годините и ги спасява от асимилация. Затова ми се струва напълно приемливо науката да допусне и да се съгласи, че при самоопределяне банатските българи говорят „палкенски език“.

В търсене на доказателство за тази теза в месеците май и юни 2023 г. проведох анкета с банатски българи от с. Стар Бешенов и с. Винга (в Румънски Банат). Анкетата поставя следните въпроси, които касаят начина, по който банатските българи наричат своя език: *Moite roditeli hurtuvat / sa hurtuvali na...; U doma s mojata familija hurtuвам na...; Kakvi jezici sti učili u školata? U školata sam učil...; U čarkvata hurtuвам na...; Kakvi drugje jazikj ištiti da učiti? Išta da uča...*

Анкетата е попълнена от 40 души на възраст от 42 до 73 години. На въпроса на какъв език говорят със своето семейство, 50% отговарят „на палкенски“; 15% – „на палкенски и румънски (влашки)“; 10% – „на румънски (влашки) и български“; 5% – „на банатски български и румънски“; 5% – „на банатски“; 5% – на румънски; 10% не посочват нищо.

Още при тези отговори се вижда, че българите в Банат определят езика си по различен начин – „палкенски“, „банатски“, „банатски български“ и „български“. В преобладаващата част в семействата си говорят на своя диалект, който назовават език. Това се потвърждава и от въпроса какви езици са изучавали в училище. Тук 55% от запитаните отговарят „български“, което означава, че за преобладаващата част от банатските българи българският книжовен език е чужд, те имат нужда от допълнителна помощ за неговото изучаване. 70% от анкетираните посочват, че в църквата говорят на „палкенски“, което потвърждава историческия факт, че именно църквата е спомогнала за запазването на банатския говор през годините и продължава да бъде пазителка на езиковата идентичност на банатските българи и днес.

Аз приемам в своите изследвания термина „банатски книжовен вариант на българския език“ и се съгласявам донякъде с формулировката на Т. Бояджиев (Boyadzhiev 2012, p.188). Според мен е важно в определението да се премахне думата „регионален“, тъй като днес има банатски българи, живеещи извън пределите на географската област Банат, които продължават да пишат на своя т. нар. „палкенски език“. Думата „вариант“ е важна във формулировката, тъй като тя подчертава, че това не е самостоятелен език. Считаю, че не трябва да се върви в посока към това диалектът да бъде превърнат в език, и в този сми-

съл определението „банатско-български книжовен език“ ми се струва подвеждащо и некоректно. Писмените текстове сред банатските българи възникват като необходимост от религиозни текстове на български език в противовес на чуждото езиково влияние и като средство за народностно самоопределяне. Те нямат за цел да издигнат банатския говор до ниво на друг, самостоятелен език, а по-скоро да укрепят народностното съзнание у своите носители, подчертавайки тяхната българска принадлежност. Така според мен в обръщението „драги палкени“ авторът на първата печатна книга за банатските българи Имре Берец влага именно българската принадлежност на своите читатели (Berecs 1851). Обръщам внимание на факта, че когато Йозу Рил издава правописните правила, върху които да се изгради бъдещата банатска книжнина, той озаглавява своята книга „Българското правописание“ (Rill 1866), като подчертава неговата българска принадлежност.

Изучаването на банатския книжовен вариант на българския език от деца-та в българските католически селища в Банат ще спомогне за съхраняването на тяхната идентичност и ще ги доближи до книжовния български език като мост, който ще очертае общото и различното в отношението между език и диалект. Институтът за български език към Българската академия на науките вече успешно осъществи проекта „Дигитален диалектен интерактивен речник за деца“, финансиран от Национален фонд „Култура“ в периода 2021 – 2022 г. (<https://dialektizadeca.com/>), Проектът има за цел по интерактивен и съвременен начин да помогне на децата да опознават българското диалектно богатство. Букварът за децата в Банат, който ще бъде изготвен в следващите две години, ще стъпи на вече осъществените успешни практики. Неговата основна цел ще бъде да разкрие българската принадлежност на банатския говор. Специално внимание ще бъде отделено на латиницата, която е традиционното писмо на банатската книжнина. Посредством буквара децата ще свържат своето настояще със своето минало и това ще им помогне да открият и осмислят редки и остарели думи от сферите на бита, семейството, животинския и растителния свят, природата, абстрактните понятия и др. Чрез отбелязването на думите, които се срещат не само в банатския говор, но и в други български диалекти, децата ще разберат по-добре принадлежността на своя говор към българската езикова територия.

Българският език се учи задължително от всички деца в българските училища, но българските диалекти са слабо представени в учебния процес – както в страната, така и сред българите зад граница. Освен това липсва важният елемент да се обясни на децата защо е необходимо да се изучават редки, остарели или диалектни думи, особено такива, които са характерни за родното им място, за диалектната географска област, към която принадлежи техният говор. Българският език се употребява не само в съвременните държавни граници. Съществуват широки области в чужбина – напр. Република

Северна Македония, Албания, Косово, Сърбия, Северна Гърция, Турция, Украйна, Унгария, Германия, Великобритания, САЩ и др., където се говори български език, но той не се изучава или се изучава в крайно ограничена програма в училище. Такъв е случаят и в Румънски Банат сред банатските българи. Децата там познават българския език предимно в неговия регионален вариант и на битово равнище. За тях букварът, който Институтът за български език ще изготви в рамките на проекта „Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина“, ще бъде начин да видят мястото на родния си говор в диалектната система на българския език и да осъзнаят, че са част от българската народностна общност. Това ще насърчи техния интерес към изучаването не само на банатския книжовен вариант на българския език, но и на българския книжовен език, което е важна предпоставка за тяхната успешна интеграция в българското общество в случай, че решат да продължат образованието си в българските образователни институции.

Благодарности и финансиране

Публикацията е резултат от изпълнението на проекта „Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, съгласно договор КП-06-Н70/1.

ЛИТЕРАТУРА

- АБАДЖИЕВА, М., 2020. *Ръкописният българско-италиански речник на отец Маурицио от 1845 г.* София: Симолини.
- БОЯДЖИЕВ, Т., 2012. *Книжовен език и диалекти. Избрани трудове.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- ВАСИЛЕВ, ЦВ., 2020. *За древността на бащината земя и за българските дела. Том 1, 2.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- ИВАНОВ, Й., 1922. Произход на павликяните според два български ръкописа. – В: *Списание на БАН*, кн. XXIV, с. 20 – 31.
- ИЛИЕВА, Л., 2020. *Огледало на истината между Източната и Западната църква: Венеция, 1716 г.* Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски“.
- ЙОВКОВ, М., 1991. *Павликяни и павликянски селища в българските земи XV – XVIII в.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- МАТАНОВ, ХР., 1975. Павликянското движение в балканските земи. – В: *Студентски проучвания – СУ „Св. Климент Охридски“*, Том V, с. 127 – 154.
- МИЛЕТИЧ, Л., 1987. *Изследвания за българите в Седмиградско и Банат.* София: Издателство „Наука и изкуство“.

- МЛАДЕНОВА, М., 2021. *Банатският български книжовен език в контекста на славянската микролингвистика: история, динамика на нормата и езикови политики*. Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски“.
- ПЕТКОВ, П., 2022. *Zaropismo illi Balgarska istoria na otets Edoardo Valpa ot 1849 g.* София: Буквица.
- СТОЙКОВ, СТ., 2002. *Българска диалектология*. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“.
- BERECS, I., 1851. *Manachija katekismus za katholicsanske paulichane*, Imre Berecs. Temisvar: Stampal ij Iosu Beichel.
- GROŠKVA, B., 2022. *Vinga. Retuširani stári poštensć kartički*. Timișoara: Waldpress.

REFERENCES

- ABADZHIEVA, M., 2020. *Rakopisniat balgarsko-italianski rechnik na otets Maurizio ot 1845 g.* Sofiya: Simolini.
- BOYADZHIEV, T., 2012. *Knizhoven ezik i dialekti. Izbrani trudove*. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski.
- VASILEV, TSV., 2020. *Za drevnostta na bashtinata zemya i za balgarskite dela*. Tom 1, 2. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski.
- IVANOV, Y., 1922. *Proizhod na pavlikyanite spored dva balgarski rakopisa – V: Spisanie na BAN*, kn. XXIV, s. 20 – 31.
- ILIEVA, L., 2020. *Ogledalo na istinata mezhdu Iztochnata i Zapadnata tsarkva*: Venetsiya, 1716 g. Blagoevgrad: Neofit Rilski.
- YOVKOV, M., 1991. *Pavlikyani i pavlikyanski selishta v balgarskite zemi XV – XVIII v.* Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- MATANOV, HR., 1975. *Pavlikyanskoto dvizhenie v balkanskite zemi. – V: Studentski prouchvaniya – SU „Sv. Kliment Ohridski“, vol. V*, pp. 127 – 154.
- MILETICH, L., 1987. *Izsledvaniya za balgarite v Sedmigradsko i Banat*. Sofiya: Nauka i izkustvo.
- MLADENOVA, M., 2021. *Banatskiyat balgarski knizhoven ezik v konteksta na slavyanskata mikrolingvistika: istoriya, dinamika na normata i ezikovi politiki*. Blagoevgrad: Neofit Rilski.
- PETKOV, P., 2022. *Zaropismo illi Balgarska istoria na otets Edoardo Valpa ot 1849 g.* Sofiya: Bukvitsa.
- STOYKOV, ST., 2002. *Balgarska dialektologiya*. Sofiya: Prof. Marin Drinov.
- BERECS, I., 1851. *Manachija katekismus za katholicsanske paulichane*, Imre Berecs. Temisvar: Stampal ij Iosu Beichel.
- GROŠKVA, B., 2022. *Vinga. Retuširani stári poštensć kartički*. Timișoara: Waldpress.

THE BANAT BULGARIANS BETWEEN THE BANAT SPEECH AND THE PALKEN LANGUAGE

Abstract. The article examines the concepts of “Banat speech” and “Palken language” in the context of the aspirations of the Banat Bulgarians to preserve their cultural identity. The study gives examples from contemporary authors, Banat Bulgarians, of the ways in which they perceive the linguistic characteristics of their work. Data from an online survey conducted in the months of May and June 2023 among Banat Bulgarians were used, which explain the understanding of this community about its language. Established scientific terminology is reviewed and recommendations for future researchers are given.

Keywords: Banat Bulgarians; Banat language; Palken language; Bulgarian Catholics

✉ **Dr. Magdalena Abadzhieva, Chief Assist. Prof.**

WoS Researcher ID: GSE-2886-2022

Institute for Bulgarian Language “Prof. Ljubomir Andreychin”, BAS
1113 Sofia

52, Shipchenski Prohod Blvd., block 17

E-mail: m.abadzhieva@ibl.bas.bg